

PODACI O GLAZBENOM FOLKLORU BARANJE U ARHIVU ETNOLOŠKOG ZAVODA

KREŠIMIR BLAŽEVIĆ
41000 Zagreb
Ivanićgradska 61

UDK 398:78
Prethodno priopćenje
Preliminary communication
Primljeno 03. 07. 1992.

Ovaj članak je kratki prikaz glazbenog folkloru hrvatske pokrajine Baranje. Glavnina podataka prikupljena je iz Upitnica Arhiva EA sv. IV, teme 153. i 154., dok je ostali dio iz ne baš obimne literature.

Nakon velikog zanosa za narodnom pjesmom u Europi 18. st. u naše krajeve taj val stiže polovinom 19. st. Zapisivači su se razmiljeli diljem Hrvatske da bilježe i tiskaju narodno blago. No, kako piše Jelka Mihaljev¹, za nekakvo čudo Baranja je zaobiđena. Možda se ona zapisivačima činila *preciviliziranom* pa su tražili neke *egzotičnije* kutke našeg tla iz kojih im se činilo da izvlače *autentičnije* i *starije* zapise.

Bez obzira na izdašnost zemlje život u Baranji nikada nije bio lak. Za pjesmu su postojali samo za to određeni dani i događaji. Pjesme su nastajale uz tkalački stan, na prelima, u bečarskim lumpanjima po mračnim sokacima. Plesalo se, pjevalo i sviralo na svadbama, zborovima, vašarima, crkvenim veseljima ili, prema zapisu iz Šumarine, od Uskrsa do I nedjelje te od Božića do Rokova. U Dardi kažu da se pleše i za rođendane i blagdane popodne, dok u Torjancima, Duboševici i Branjinom Vrhju spominju nedjelju i blagdan kao dane određene za veselje. Zanimljiv je podatak iz Jagodnjaka, gdje kazivač veli da je takvo vrijeme uvijek: u svakoj prigodnoj situaciji, za vrijeme i poslije rada. Slično piše i Ivan Ivančan misleći na cijelu Baranju: *Pleše se uvijek kada se nađe muzička pratnja*².

A instrumenata za pratnju pri pjevanju i plesanju u Baranji je puno. Od autohtonih: *diplice, svirale, gajde* do onih naknadno usvojenih, a danas općeprihvaćenih: *tambura, violina ili harmonika*³, koje su skoro istisnule pučke slavenske instrumente.

Puhaći instrumenti

Od jednostavnih puhaćih instrumenata bilježimo razne svirale i trube. U Dardi su to *trube* od vrbove kore dužine 30, 40 ili 80 cm, koje dječaci prave u proljeće. Na gornji, uži otvor stave pisak, a na drugi, širi ruku te puhanjem u pisak i primicanjem i odmicanjem ruke proizvode različite zvukove. Također su zabilježene i svirale s dvije cijevi, od kojih desna

1. Jelka Mihaljev: Narodne pjesme baranjskih Hrvata, *Đakovački vezovi*, Đakovo, 1973, str. 22-23. Autorica navodi da je uspoređujući zbirke iz drugih krajeva Hrvatske s baranjskim pjesmama došla do zaključka da su mnoge od njih gotovo iste, tek s malim razlikama. Tako su npr. *Sijala Kata bosiljak* iz Baranje i *Sijala Mara murtelu* iz Dalmacije vrlo slične, s tim da se u baranjskoj varijanti spominju momari, a u dalmatinskoj Dunaj.

U prilog nekom čudnom izbjegavanju Baranje u zapisivanju pjesama govori i zapisivanje pjesme *Tri jetrve žito žele*, zapisane 1938. u Gajiću i koja je iste godine izvedena u Zagrebu na Smotri folkloru. Ista pjesma našla se u u zbirci *Narodne lirске pjesme* u izdanju Matice hrvatske iz 1963. g., ali sa zapisom iz Vidoševca kraj Gline iz 1954. U *Zlatnoj knjizi hrvatske narodne lirike* mjesto zapisa iste pjesme je Nuštar, Slavonija.

2. Ivan Ivančan: *Narodni plesovi Hrvatske*, Drugo izdanje, Zagreb 1964, str. 91.

ima četiri, a lijeva pet rupica. Na vrhu svirale je urez za donju usnicu. *Dvojnice* su naziv za svirale koje se sreću po cijeloj Baranji (naziv zabilježen u Branjinom Vrh, Jagodnjaku i Čemincu). U Torjancima za njih napominju da su duge 30 cm, a u Duboševici da su od vrbovine. Razlikuju se tek po izvedbi, gdje varira broj rupica ili položaj cijevi. U Dardi su cijevi paralelne, na desnoj je četiri, a na lijevoj pet rupica. *Dvojnice* u Jagodnjaku također su paralelnih cijevi, s tim da su na desnoj cijevi³, a na lijevoj četiri rupice. U Torjancima bilježimo iste takve, s tim da postoje i one razdvojenih cijevi u slovo V, od kojih desna cijev ima četiri, a lijeva pet rupica. U ovoj skupini još treba spomenuti *diplice*, sviralu od trske duhu 25 cm iz Duboševice te *sviralu* iz Jagodnjaka.

Gajde su autohtoni pučki instrument. Sastoje se iz četiri osnovna dijela: svirale, po kojoj se prebire, mijeha, roga i tzv. prdaljice. U Baranji su bile jedan od glavnih instrumenata. Bez gajda i gajdaša nije se moglo zamisliti niti jedan blagdan ili svadbu. Nije se bez razloga pjevalo:

*Ženo moja rano me probudi
U bircuzu prdaljica gudi.*

Gajdaši su bili vrlo cijenjeni i o nekima su se ispredale prave legende. Za mladog gajdaša koji se iskazivao kao dobar svirač govorilo se: *Toga će opariti svatovska čorba*. Praznovjerne priče išle su i dotle da govore kako najbolji gajdaši moraju na raskršćima u ponoć svirati vilama, a ako odbiju, onda bi ih one ubile.⁴ Danas su gajde gotovo potpuno potisnute i zamijenili su ih noviji instrumenti: tambure, harmonika...

Različiti su nazivi za pojedine dijelove gajdi. U Gajiću su to *dvojnice*, *rog*, *prdaljica* i *tuljac*. U Šumarini i Baranjskom Petrovom Selu: *prdaljica*, *puhalo*, *rog* i *mešina*, dok se u Jagodnjaku spominju tri dijela: *prdaljica*, *duvalo* i *dulac*. U Torjancima spominju *prdalice* *gajde*. One su posebne i po tome što mijeh izrađuju od pseće kože. U drugim selima najčešće se izrađuje od ovčje, ali u Gajiću spominju da se izrađuju od goveđe kože. No, postoji i zapis Marka Drventića, gajdaša iz Gajića, koji kaže: *Važno je prvo izabrati drvo za sviralu. Najbolje je ako imate drvo od šljive ili klena, a nije loše ni orah, a ni jabuka. Drugo: mješina mora biti od kozje kože, ona je trajnija nego ovčja*.⁵ Ovaj jedini instrument za *šokačko kolo* seljaci prave sami.

Žičani instrumenti

U Baranji se danas, kao i svuda po Hrvatskoj, sviraju razne vrste tambura. Ovo tradicijsko glazbalo, koje su poznavali i Sumerani, u naše krajeve donijeli su Turci. Vrlo brzo je široko prihvaćeno i polako istisnulo stare instrumente, gajde npr. Iako su, npr. prema zapisu iz Šumarine, gajde jedini instrument uz koji se može plesati šokačko kolo, danas ni to više nije tako, pa se uz gajde pojavljuju i tambure. Osnovna prednost tambura bila je ta što se mogu svirati i u društvu. Tako su i nastali tamburaški orkestri, a tambura je od jednostavnog narodnog instrumenta postala i koncertno glazbalo na kojem se mogu izvoditi i najkompliciranije skladbe klasične literature.

3. Kazivač u Kopačevu veli da oni poznaju samo harmoniku i niti jedan drugi instrument, što je malo vjerojatno. Po svoj prilici je u pitanju kazivačeva i zapisivačeva nemarnost.

4. Stjepan Brdarić: Gajde, gajdaši i kolo u Baranji, *Dakovački vezovi*, Đakovo, 1981, str. 15.

5. Đuro Šovagović: Sve životne radosti darivahu gajde, *Dakovački vezovi*, Đakovo, 1978, str. 36.

Tambura je drveni žičani instrument koji se sastoji od pet osnovnih dijelova: trupa, vrata, glave, konjica i čivija. Preko trupa su napete žice, kojih broj varira od jedne do šest. Zvuk se proizvodi tako da trzalicom lupamo po žicama, a na vratu prstima skraćujemo i produljavamo žicu koja titra. Titraj se u trupu pretvara u zvuk. Danas ih ima različitih veličina i izvedbi. Od najmanjih, *bisernica*, do *basa*.

Samica, tambura s dvije žice, u Baranji je zabilježena samo u Jagodnjaku. U Dardi zapisivač bilježi tamburu s pet žica, dužine 80 do 100 cm, ali ne navodi svira li se kao samica ili ne.

Najčešći su orkestri od četiri do pet svirača. Oni sviraju na različite tambure, koje se nazivaju: *bisernica*, *tamburica*, *prim*, *brač*, *terc*, *bugarija* i *bas*. *Bas*, kako ga nazivaju u Torjancima, u Duboševici zovu *beg*, a u Gajiću *berde*.

Tambure većinom kupuju jer je za dobru izvedbu potreban pravi majstor. Za trzalicu može služiti bilo što: stari dinar, odrezana i našiljena grančica, ali za proizvodnju dobrog zvuka ona se pravi od riblje kosti, kako je zapisano u Dardi, ili roga, podatak iz Čemincea.

Ovakvom tamburaškom orkestru ponegdje se pridružuje i violina. Nju su Baranji najvjerojatnije prihvatili preko mađarskih Cigana, pa otuda i iskrivljeni mađarski naziv za nju: *ejede* u Torjancima, *hegede* u Branjinom Vrh, odnosno *egede* u Duboševici.

Gusle se spominju jedino u Jagodnjaku.

Udaraljke

U Dardi bilježimo *bubanj*, koji ima napetu teleću kožu s obje strane, po kome se udara štapovima. Bubnjeve je izrađivao seoski stolar. U Duboševici spominju *doboš*, koji se nosi obješen rame.

Ostali instrumenti

Ovo su u principu jednostavni instrumenti koji služe za sviranje, ali i u druge svrhe.

*Drombulje*⁶ su metalni instrument u obliku potkove s čeličnim jezičcem. Stavljanjem u usta i lupanjem po jezičku proizvode se zvukovi. Zabilježen je u Jagodnjaku, gdje još nalazimo i *čegrtaljku*, daščicu s nazubljenim kolom.

Iako zapisivači ne upućuju precizno, možemo vjerovati da su isti instrumenti škrebetalja, odnosno škrebetaljka iz Torjanaca odnosno Duboševice. One se upotrebljavaju na veliki petak odnosno poslije fašanga (poklada), kada ne smije zvoniti crkveno zvono.

Pjevanje

*Od svih naroda koji žive u Baranji jedino su Hrvati znali sačuvati svoj folklor.*⁷ Prema Stepanovljevoj podjeli postoje četiri tipa pjevanja u Baranji. Najčešći i svima najpoznatiji jesu dvoglasni napjevi (bećarci, svatovci). U drugu skupinu spadaju molske pjesme koje su orijentalnog utjecaja. Treći, najvredniji jer su najstariji, jesu zapisi o *groktanju* i pjevanje u tzv. *istarskoj ljestvici*. Groktanje, kakvo se susreće i u Bosni i Hercegovini, Žumberku, Baniji, Kordunu i Lici, nastaje tako da se proizvode grleni trileri na uzvik *oj* bilo kao uvod,

6. *Drombulje* Kuhač stavlja u skupinu jezičnih instrumenata. Fr. Š. Kuhač: Opis i poviest narodnih glazbala Jugoslavjena, Zagreb, 1882. g. pog. III, str. 4.

7. Stjepan Stepanov: *Muzički folklor Baranje*.

umetak ili pripjev u pjesmi. Danas se takvo pjevanje potpuno izgubilo. Četvrta grupa je grupa *varoških pjesama*, kod kojih je vidljiv utjecaj Nijemaca i Mađara.

Plesovi

Kod Južnih Slavena vrlo je važan smjer okretanja kola, i jedan je od vidljivih dokaza pripadanja različitim kulturama. Naime, kod Hrvata se kola uvijek okreću u smjeru kazaljke na satu, dok je na istoku taj okret obrnut.⁸ U područjima razgraničenja, kakvo je Baranja, gdje dolazi najviše do miješanja i doticaja kultura, okretanje kola može biti i u jednu i u drugu stranu, ali i isto takvo dvostruko okretanje tokom jednog plesa. Gotovo sve plesove u Baranji plešu svi zajedno, a starosna dob nije određena, ali u zapisu iz Darde stoji da počinju učiti plesati s 15, a plešu do dobi od 45-50 godina.

Najpoznatije je *Šokačko kolo*, koje plešu muškarci i žene. Oni stoje naizmjenice tako da se muški hvataju za ruke iza pasa plesačica, a one stavljaju ruke na njihova ramena. Kolo započinje *kolovoda*, kako je pribilježeno u Duboševici, a kreće se ili samo u lijevo (Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo), ili 2 puta udesno, 1 put ulijevo (Duboševica) ili i lijevo i desno (Branjin Vrh). Pleše se uz pjevanje i pratnju gajdi. Pjesmu započinje *počimalja*, a svi je prihvaćaju. Dok se pjeva, svi plešu na isti način. U drugom dijelu muški plesači izvode improvizacije. Kolo prestaje kada gajdaš prestane svirati.

Sitne bole su najbrži ples i pleše se u paru sitno poskakujući. Plesač drži plesačicu za pas, a ona njega za ramena. Ovaj ples dopušta puno improvizacija, a služi i za dokazivanje spretnosti i izdržljivosti plesača. Pleše se uz gajde ili tambure.

Ranče plešu parovi slično kao i *Sitne bole*. U Duboševici plešu tako da dvaput cupnu pa čučnu.⁸ Nekada je gajdaš imao posebnu vlast da mijenja glazbene fraze i na taj način "vara" plesače, tako da se moglo plesati i na "ispadanje" onih koji pogriješe.

Todore se pleše slično kao *Sitne bole* i *Ranče*, samo lagano. Plesači se u parovima postave u krug oko svirača. Kreću se tokom plesa u smjeru kazaljke na satu i obratno. Što dulje traje, ples postaje sve brži.

Jabučice plešu u trojkama, jedan plesač i dvije plesačice uz pratnju gajdi ili tambura. Plesačice plešu sasvim mirno, a plesači slobodnije.

Uz ove, bilježimo još neke plesove u pojedinim mjestima.

Momačko kolo u Dardi plešu momci lagano, u zatvorenom krugu okrećući se ulijevo. Ruke drže na ramenima susjednog plesača i sastaju im se iza vrata. Sitno poskakuju i lagano se okreću uvijek u istom tempu.

U Torjancima su zabilježeni plesovi *Kolo*, *Tanca*, *Doktore* i *Kabanice*. Kolo je zatvoreno, a razlika od *Šokačkog kola* je ta da muškarci drže ruke na ramenima plesačica, a one njima oko struka. Kreću se i ulijevo i udesno. *Tanca* ima isto držanje kao i u prethodnom, s tom razlikom da se pleše u parovima, brzo, sa skokovima ulijevo i desno. *Doktore* se pleše isto kao *Tanca*, samo uokrug, a *Kabanice* sitno i brzo. *Kabanice* su zabilježene i u Šumarini i Baranjskom Petrovom Selu. U ova dva potonja bilježi se i ples *Staro sito*.

U Gajiću zapisivač bilježi *Kolo* i *Vrtikolo*, koje je zatvoreno, ali se i otvara. Tu je zapisano i *Baranjsko kolo*. Plesači prvo krenu dva koraka ulijevo, pa dva koraka udesno. Ova se

8. I. Ivančan n. d.

figura tri puta ponovi. Zatim slijedi jedan titraj u mjestu, stanka, dva titraja u mjestu i onda se sve kompletno ponavlja. U Branjinom Vrhju pleše se i *Vranjanka*. Plesači se drže isto kao i u *Šokačkom kolu*, ali je krug u početku zatvoren, a poslije otvoren.

Mađarac je ples u parovima, kojeg spominju u Branjinom Vrhju i Jagodnjaku, gdje s njim obvezno otvaraju ples. U Jagodnjaku plešu još i *Vranjansko*, *Žikino*, *Baranjsko* i *Bačko kolo*, dok druge, prije spomenute plesove, ne plešu. Prvi u kolu je *kolovođa*, a posljednji *začepak*. Ova kola se kreću ulijevo i desno i pritom plesači preplicu nogama. Kažu i da su nekada djevojke u plesu držale momke za pojas malim prstom, a sada ih drže za pas.

U podacima za Zmajevac stoji zanimljiv podatak da se smatraju građanima i da kola ne plešu. Povode se za europskom modom i plešu samo *valcer*, *foks*, *tango* ili *čardaš*. U Kopačevu kažu da plešu samo *čardaš*.

Valja napomenuti da se kod nekih može raditi o istom plesu samo različitog naziva, ali to iz podataka u upitnicama EAJZ nije moguće zaključiti.

Od sveg ovog folklornog bogatstva danas u Baranji nema ničega. Od kada je srpski okupator počeo u Baranji zatirati sve što je hrvatsko, iz Baranje se ne čuje ni pjesma ni svirka. Ipak, da duh Baranjaca živi, potvrđuju i novi stihovi bečaraca nastalih negdje na liniji fronte ili na izbjegličkim sastancima. Oni potvrđuju riješenost i volju Hrvata Baranjaca da se vrate tamo gdje su odavna i bili:

Ne rušite zida u Berlinu

Mi ćemo ga staviti na Drinu.

LITERATURA I IZVORI:

Ivan Ivančan

• *Narodni plesovi Hrvatske*, Drugo izdanje, Zagreb 1964, str. 91.

Fr. Š. Kuhač

• *Opis i poviest narodnih glazbala Jugoslavjena*, Zagreb, 1882. g. pog. III, str. 4.

Stjepan Stepanov

• *Muzički folklor Baranje*

Arhiv Etnološkog zavoda

• *Upitnice* Etnološkog atlasa, Sv. IV, teme 153 i 154.

RECORDS OF BARANJA'S FOLK MUSIC IN INSTITUTE OF ETHNOLOGY ARCHIV Summary

This study contains facts on the music-folklore of Baranja. The article is divided into the chapters on instruments, singing and dancing. The author uses facts from the Questionnaire of the Ethnological Atlas and some other files. It also tells us about the names of individual instruments and dances, which vary from village to village, depending on the people who live there. Baranja has been occupied, so it is impossible to do some new researches.

Translated by Sanja Kalapoš